

Yazarlarımızın *Türkçe Sözlük* İçin Katkıları

Nevzat GÖZAYDIN

Türk dilinin her geçen gün daha da zenginleşmesi, güzelleşmesi amacıyla yüzlerce yazı ve kitap yayımlanmakta, dil bilinci gelişmiş hikâyecilerimiz, romancılarımız ve şairlerimiz bu yolda bir hayli çaba harcamaktadırlar. Onların uzun, zahmetli ve sıkıntılı günlerinden sonra, ortaya koydukları kitaplar hakkında birtakım araştırmaların yapıldığını da biliyoruz. Ancak bir iki yazar dışında hiçbirinin eserlerinde kullandığı kelime, deyim ve terimlerle ilgili bir “söz dünyası” veya “konkordans” bugüne kadar gerçekleştirilememiştir. Dolayısıyla hangi yazarımız - ister sağ olsun, ister ölmüş - veya şairimiz, acaba kaç kelimeyle eserlerini oluşturmuştur, sorusuna cevap bulamıyoruz. Bilgisayarın bu tür düşünce gerektirmeyen, basit taramalar ve sınıflandırmalar için çok uygun bir araç olduğunu düşünürsek, bu işin en azından üniversitelerimizin ilgili alanlarında birer tez olarak kotarılması en iyi çaredir, sanıyorum.

Her yazarın kelime hazinesi belli olmadığı için, Türkçe sözlüklerimizde yüzlerce, belki binlerce sözün madde başı veya madde içi olarak da yer almadığını görüyoruz. Burada kendi okuyup taradığım roman ve hikâyelerde rastladığım, ancak hem *Türkçe Sözlük* (TDK yayını, 2011) ve hem de Kubbealtı yayını olan, İlhan Ayverdi tarafından hazırlanan *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* içinde bulunmayan sözlerden sadece (A-D) arasındakilere yer verdiğimi belirtmek isterim. Dergimizdeki sayfaların bütün alfabeyle yetmeyeceğini de bu arada söyleyeyim. Bunların anlamlarını metinler içindeki cümlelerin önüne ve sonuna bakarak yaklaşık olarak verdim. Başka örnekler bulunursa, daha uygun düşen anlamlar da verilebilir. Örnek cümlelerin sonunda yer alan kısaltmalar, önce yazarı, sonra eser adını ve sayfa numarasını göstermektedir.

Bu tür çalışmaların çoğalmasını, sözlüklerimizin yeni baskılarında bunlara yer verilmesini diliyorum.

(A)

abukluk; Abuk olma durumu, saçmalık: “Kafayı üşüteceğim, ya kızın anlattıklarından ya da barmenin abukluklarından.” (AB, KBYK, 148)

Agop’un kazı gibi; *TS*’de “Agop’un kazı gibi bakmak deyiminde kullanıldığı” belirtilip örnek verilmemiş. Örneğimizde ise deyim fiili başkadır, yöreseldir: “Söyle

hocam, sittin sene Agop'un kazı gibi oturup bilmem nemizi çomaklayacak mıyız?" (SMA-KP, 25)

akıl dağıt-; öğüt vermek, çıkar yol göstermek: "Cümleye akıl dağıtmaya meraklı olan profesör, burasını bir küçük pansiyon hâline getirmesini önermiş." (EI-C, 13)

aklının kıyısından geçirme-; Hiçbir şekilde düşünmemek. Burada *TS*'deki "aklının köşesinden geçme-" biçimine benzer bir ifade var, ancak "kıyı" sözü "köşe" sözüne göre daha az ihtimal belirtiyor: "Ben evlenmeyi hiç aklımın kıyısından geçirmiyorum." (Mİ-DVD, 22)

Allah'ına kadar; Olağanüstü, bir hayli: "Dayısı dersin, hem çok zengin, hem de Allah'ına kadar hatırlı bir adamdı." (OK-VV, 56)

anıvahit; Hemen, bir anda, çabucak: "Defteri iç cebine sokup bir kâğıt alırken, anı vahitte gözleri dışarıya fırlamış." (SMA-PMH, 163)

artık eksik (bir şey) söyle-; Gerekli gereksiz, hoş gitmeyen, az veya çok: "Hele ağızlarımı bozup artık eksik bir şeyler söylesinler, vallaha onları parça parça ederim." (OK-VV, 54)

attığı taş istediği kuşu vur-; İsteddiği her şey yerine gelmek, devamlı başarı kazanmak: "Şunu iyi bil ki, bu dünyada bugün attığımız taş istediğimiz kuşu vurmuyor." (OK-VV, 26)

avucuna koy-; Teslim etmek: "Hatta karıların kazandıklarını da getirip Cemşir'in avucuna koyduklarını iştmişti." (OK-VV, 88)

avucunun içine al-; Her yönden sahip olmak, her istediğini yaptırmak: "Benim yaşitlerimin hangisi öyle zengin bir avradı benim gibi avucunun içine almış." (OK-VV, 299)

ayağını kırıp otur-; Olduğu yerden hiç ayrılmamak: "Kızı alırsak, it oğlu it, ayağını kırar, çiftlikte oturur, işe güce el atar belki." (OK-VV, 113)

ayakları üzerinde durabilme; *TS* tanımını doğru, ancak örnek bulunamamış: "Endişelerim var; sahiden kendi ayakları üzerinde durabiliyor mu acaba? Hayatın içine girerken belki son bir defa bir küçük kız gibi göğsüme yaslanmak istemez mi?" (EI-C, 398)

ayağına çalı çırpı dokun-; İstenmeyen, kötü işlere bulaşmak, başına dert açmak: "Yalnız ayağına çalı çırpı dolaşmasındı da nerde gezerse gezsin, gönlünü nerde eğlendirirse eğlendirsin varsın." (OK-VV, 31)

atiyen; Gelecekte, daha sonra, ileride: "Bu babam ne karmakarışık ruhlu adam, diye düşünüyor ve atiyen takip edeceği yol için hiçbir karar veremiyordu." (MŞE.-M, 168)

ayın beyin ol-; Burada yazar bizzat sayfa altında bir açıklama yaparak bu söze bir not eklemiş ve şunları söylemiş: “Beyninden vurulmuşa dönmek, ters mers olmak.” Aldığım örnek cümle ise sadece bir yerde geçiyor: “Demek dayım duyunca, ayın beyin oldu teknil!” (OK-VV, 46)

ayın uyun; Burada da yazar özel bir açıklama yaparak bunun ‘alelade, rastgele’ olduğunu belirtmiştir: “Paşa dediği de öyle ayın uyun paşalardan değil haaa...” (OK-VV, 4)

ayırına var-; Farkında olmak, farklılığını görmek: “Halbuki Şair Dayı, özgürlüğün, zorunlukların ayırına varmak olduğunu yıllarca bize öğretmeye çalıştı.” (BU-KAMT, 4/5)

aykırı gel-; Kabul edememek, hoşuna gitmemek, benimsememek: “Yalnız böyle birkaç gün içinde görüp sevip evlenmeye kalkışmak ne bileyim, bana biraz aykırı geliyor.” (MŞE-AK, 48)

(B)

bahane bul-; *TS*’de anlamı var, ancak örnek cümle yok: “O gittikten sonra Helal Hanım mutlaka bir bahane bulur, tatsızlık çıkarır, Gülhayat’a dayak atardı.” (AK-BGKO, 210)

baygınımı; Baygınmış durumunda olmak, baygın görüntüsü vermek: “Çok beğendiği besbelli, adının yarattığı coşkudan baygınımı gülümseyerek başını evet anlamında salladı.” (BU-KAMT, 22)

belagat; Düzgün, iyi ve güzel konuşma sanatı: “Hakikati ifade için yazıdan ziyade resmin belagatine müracaat daha doğru olacak.” (SNG-İBG, 47).

Bağdad’ı onar-; *TS*’de sadece “Bağdat’ı tamir etmek deyiminde geçen bir söz” olarak verilen açıklama yetersiz olup örnek cümle de aktarılmamıştır. Yazardan alınan örnek cümleye göre anlamı yaklaşık olarak ‘ihtiyacı en iyi şekilde karşılamak, gönlünce eğlenip vakit geçirmek’ olarak verilebilir: “Dul karı kahrından sonra ağız tadıyla Bağdad’ı onarmak, şu anda dünyanın en güzel, en zevkli, hele hele en gerekli işiydi.” (OK-VV, 70)

bes; *TS*’de olmayan bu söz, yine yazar tarafından özel olarak açıklanıp ‘sadece’ karşılığı gösterilmiştir: “Yiğit adamın yiğitliğine bes çizme yeter.” (OK-VV, 118)

biçimine getir-; *TS*’de bulunmayan bu deyim İA-MBTS’de yer alıyor. Örnek cümleye göre anlamı ‘fırsat kollayarak bir, şeyin en uygun zamanını bulup yararlanmak, dengine getirmek’ olabilir: “Uzun lafın kısası, biçimine getirip Fellah oğlunun vücudu ortadan kaldırılmıyordu.” (OK-VV, 308)

bir iki deme-; Bu deyim de TS’de yok, ama İA-MBTS’de yer verilmiştir. Anlamı ise ‘Hemen, hiç vakit geçirmeden’ olması gerekir: “Fiyatı uygun buldu mu bir iki demez verir, bir de insanın gözünün yaşına tövbe bakmaz.” (OK-VV, 131)

boş çevirme-; Hem TS’de, hem İA-MBTS’de bulunmayan bu deyim ‘birinin isteğini yerine getirmek, dileğini kabul etmek’ anlamına gelir: “Babası, dedesi nasıldı? Hiçbir dilenciye boş çevirmezler, hepsini memnun ederlerdi.” (OK-VV, 107)

bir tamam; Bunu da her iki sözlükte bulmak mümkün değildir. Anlamı örnek cümleye göre ‘eksiksiz, hepsi bir arada, tamamen’ olabilir: “Geçen yıla kadar da kazancını bir tamam avucuna teslim ederdi babasının.” (OK-VV, 124)

bilinmez; TS’de yer alan bu söz sadece bir matematik terimi olarak tanımlanmıştır. Oysa İA-MBTS’de diğer anlamı da verilmiş ve A. H. Tanpınar’dan bir örnek cümle ile pekiştirilmiştir. Anlamı ‘meçhul, bilinmeyen şey’ olabilir: “Ne biçim bir kızdı bu böyle ki, bende bilinmezlerle dolu, heyecanlı bir sevinç yaratıyordu.” (BU-KAMT, 61)

Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun eserlerinde bir hayli Avrupa dillerinden, özellikle de Fransızcadan alınmış, ancak söylenişlerine göre yazılmış kelimeler bulunmaktadır. Bunların ayrı bir araştırma konusu yapılması gerekirdi. Geçen yıllarda TDK bünyesinde aylarca toplantılar yapan; yabancı kelimeler sözlüğünü hazırlaması gereken ve özel olarak İzmir merkezli olarak kurulmuş olan çalışma grubunun yayımlanması gereken sözlüğü bir türlü hazırlanamamıştır. Burada örnek olması için iki kelimeyi alt alta sıralayarak çalışmaların bir an önce sonuçlarını görme dileğindedim.

brizbizli; TS’de sadece ek almamış biçimi vardır: “Yatak odasının kül brizbizli mustatil pencerelerine bakarak bir rüyadan uyanmış mı olduğuna inanamıyordun.” (YKK-A, 93)

bizote (Fr. biseauter); ‘Eğik olarak kesilmiş kenar’ anlamında olup yazarın cümlesi şudur: “Yatak odasının bizote oymalı mutantan gardrobuna bakarak karar veremiyordun.” (YKK-A, 93)

bonbonyer (Fr. bonbonniere); şekerleme kutusu: “Masanın üzerine porselen bonbonyer kutular ve çok değerli küllükler konmuştu.” (NE-ÖK, 9). Bu tür yabancı kelimelere özellikle yer veren başka bir yazarımız da Nazlı Eray’dır. Onun kitaplarının da ayrıca taranması, hatta bazı kelimelerin anlamlarının kendisine özel olarak sorulması gerekmektedir. Çünkü söylenişlerine göre yazılan kelimelerin asıl yazılışları verilmediğinden yabancı dillerdeki sözlüklerde bunları arama boş bir gayrettir.

(C-Ç)

can beraber; Her iki sözlükte de yer almayan bu deyim anlamı ‘çok samimi, kardeşten yakın’ olmak gerek: “Can beraber dostunun boynuna sarılıp, kuru yanaklarını öpücüklerle boğdu.” (OK-VV, 177)

cılızca; Hem *TS*'de, hem de *İA-MBTS*'de bu sıfat yer almıyor. Anlamı 'cılıza yakın, cılız gibi, çok zayıf' olarak verilebilir: "İçeri yirmi yaşlarında kadar, cılızca, hiçbir güzelliği olmayan bir genç kız girdi." (MŞE-AK, 101)

çala çala bir havaya döndür-; Sürekli çalarak belli bir melodiye ulaşmak: "Canını hiç sıkma; çala çala bir havaya döndüreceğiz elbet." (OK-VV, 310). Yazar burada bu sözü aslında mecaz anlamında kullanıyor ve bir şeyi devamlı tekrar ede ede karşısındakini sonunda ikna etme, kandırma anlamlarını dile getirmek istiyor. Metnin daha uzun alıntılanması mümkün olmadığından bu kısa açıklama gerekli oldu.

çala pedal; 'çala' sözüyle yapılmış başka kullanımlar *TS*'de var, ancak bu yok. 'Durmadan, sürekli pedal çevirerek' anlamındadır: "Kızı bisiklete bindirsin, çala pedal kaçınlardı buradan." (OK-VV, 149)

çene çeneye ver-; Her iki sözlükte de bulunmayan bu deyim anlamı 'baş başa vermek, karşılıklı olarak konuşup dertleşmek'tir. Yazarın örneği ise şudur: "Yaşlı Dakur'la az mı çene çeneye vererek hayaller kurmuş, dağları az mı bedesten etmişti." (OK-VV, 256)

cilaya gel-; Yazarın yörede duyup aldığı bir deyim olup onun açıklamasına göre anlamı 'çoşmak, keyiflenmek'tir. Her iki sözlük bu deymi almamıştır: "Bir ara cilaya gelen Hamza müthiş bir nara attı." (OK-VV, 46)

çanga manga ol-; 'Karmakarışık veya darmadağın duruma gelmek' anlamındaki bu deyim her iki sözlükte yoktur: "Köyün içi yarım saatte çanga manga oldu." (FB-ES, 78/79)

çarka girme-; *TS* ile *İA-MBTS* bu deymi almamıştır. Anlamı 'tam anlamıyla uyum sağlamamış, ayak uyduramamış' olabilir: "Bu üstteğmen henüz tamamen çarka girmemiş bir asker..." (BU-KAMT, 30)

çın çın çınla-; *TS*'de yok, ancak diğer sözlükte var. Anlamı 'ses belirten kelimelerde her tarafta duyulacak şekilde şiddetli ve tiz olarak çıkmak'tır: "Gecenin içinde, üstünde bulunduğumuz sahnede çın çın çınlayan bir kadın kahkahası idi bu." (NE-ÖK, 198)

(D)

dalga dalga gel- veya yayıl-; 'Arka arkaya, alçalıp yükselerek' anlamına gelen bu ibarenin sadece ön bölümü, fiilsiz olarak sözlüklerde yer alıyor; "Darbuka ve zurnalardan gelen oynak hava önümüzde duran İzmir'den dalga dalga yayılıyordu." (NE-ÖK-124) ve "Dalga dalga hastanenin içine kadar gelen bu seste, bütün İzmir gecesini bulabilirdi insan." (NE-ÖK, 102)

dalgasına dokunma-; 'Hiç rahatsız etmemek' anlamında olan bu deyim her iki sözlükte de yoktur: "Kadın kendisinden öylesine geçmişti ki, dalgasına dokunmadı." (OK-VV, 296)

dayıbaşı; Her iki sözlükte de yer almayan bu söz, yürekleri dağlayan kömür ocağı facialarından sonra yeniden gündeme geldi. Oysa yazar bunu yıllar öncesinde aynı anlamlarda kullanmıştı: “Tarlada, bu dönümlerce pamuğun içinde çalışan, dört dayıbaşının emrinde amele paryası vardı.” (SK-H/C Ş, 20)

deve et-; ‘Haksız yere sahiplenmek, üstüne yatmak’ anlamındaki bu deyiimi yazar güzel bir benzetme ile kullanmıştır: “Sözü uzatmayalım, allem ettiler kalem ettiler, sonunda bizim eşeği deve ettiler.” (HB-ABB, 44)

devede kulak kal-; *TS*’de bulunmayan bu deyiimi İA-MBTS almış. Anlamı ‘değersizleşmiş, değeri, çok az kalmış, sözü edilemeyecek kadar azalmış’ olarak verilebilir: “Tekait aylıkları, günün ihtiyaçları karşısında devede kulak kalıyordu.” (RNG-YD, 48)

dikimlik; ‘Bir defada dikilecek kadar’ anlamındaki bu söz her iki sözlükte de yoktur: “Paltoyu verecek ve bakkaldan bir dikimlik şayak isteyecek.” (CAK-YH/K, 45)

dizinin dibinde ol-; ‘Yanında, beraber, çok yakınında olmak’ anlamına gelen bu deyiime *TS* yer vermemiştir. “Bu yaşıma kadar, doğrusunu isterseniz, bağımsızlığı düşünmedim bile; hep anamın dizinin dibinde yaşadım.” (EB-BG, 22)

dudakları uçukla-; Mecaz anlamı taşıyan bu deyiimi de her iki sözlükte bulamıyoruz. ‘Şaşkınlık, hayretler ve büyük korku içinde olmak’ anlamına gelen bu deyiimi yazarımız şöyle kullanmış: “Öyle bir tez hazırlayacak ki bütün hocaların dudakları uçuklayacak.” (EB-BG, 44)

düzlüğe çıkmak; Mecaz anlamında başka bir deyim. Bu söz de iki sözlükte yer almıyor. Anlamı ‘rahatlamak, huzur içinde olmak, maddi sorunlardan kurtulmak’ olabilir: “Vicdan sorunları arasında yıkılmam yakın; her şeyi bir yana atmak, yeni ve tertemiz bir düzlüğe çıkmak gerek.” (EB-BG, 201)

düzülü koşulu; Bu deyiimi de iki sözlükte bulamıyoruz. Anlamı ‘her şeyi düzgün, eksiği yok, iyi döşenmiş vb.’ olabilir: “Ben yaşlı kocaya varırım ama, düzülü koşulu bir evim olur.” (MŞE-VB, 233)

dilinin pasını sil-; ‘Asıl yemek öncesi bir şeyler atıştırmak’ anlamındaki bu deyim her iki sözlükte de yoktur: “Önce havadan sudan konuştuk; biraz şakalaştıktan ve dilimizin pasını sildikten sonra, konuya girdim.” (AB-Y, 86)

döküntü kal-; Mecaz anlamı taşıyan bu deyim ‘arka sıralarda yer almak, önemsiz duruma düşmek vb.’ anlamı taşır: “Bu zenginlerin hepsi, Rockefeller’in yanında döküntü kalır.” (AB-Y, 233)

dümeni elinde tut-; ‘Yönetime hâkim olmak, istediğini yaptırmak vb.’ anlamında ve mecaz olarak kullanılan bu deyiimi yazarımız şöyle kullanmış: “İsviçre’yi yedi kral yönetir; bu krallar, para gücünün dümenini elinde tutan kaptanlardır.” (AB-Y, 126)

dünyalara değişme-; Anlamı ‘her şeyden çok önem vermek, çok önemli görmek vb.’ anlamındaki bu sözün örneği şudur: “Narlıkapı Tiyatrosu’nu dünyalara değişmezdik; biz İstanbul’un tiyatro yaşatan tek semti olmanın gururunu taşıyorduk.” (AB-İE, 35)

dünyayı dar et-; Yine her iki sözlükte olmayan bu deyim anlamı ‘çok sıkıntıya sokmak, ihtiyaçlarını karşılayamaz duruma getirmek’tir. Daha açık anlam verebilmek için burada iki örnek cümleye yer verdim: “Gerçeğe yaklaşan anlatım, insanların koca dünyayı kendilerine dar ettikleri biçimindedir.” (AB-İE, 56) ve “Kendi mahallelerinin sandığından oy alamazsa, arkadaşlarına dünyayı dar edecek, ona sıkılıyorlar.” (AB-F, 108).

Yararlanılan eserler:

- ALUS, Sermet Muhtar, *Kıvrıkcık Paşa* (SMA-KP), 1933.
_____, *Penbe Maşlahlı Hanım* (SMA-PMH), 1933.
AYVERDİ, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (İA-MBTS), 2010.
BAYKURT, Fakir, *Efendilik Savaşı* (FB-ES), 1969.
BİRKİYE, Atilla, *Bir Yıldız Kaydı* (AB-BYK), 2007.
BENER, Erhan, *Baharla Gelen* (EB-BG), 1969.
_____, *Elif’in Öyküsü* (EB-EÖ), 1980.
_____, *Tekilleşme* (EB-T), 1990.
BOYSAN, Aydın, *Fısıltı* (AB-F), 1987.
_____, *Yollarda* (AB-Y) 1990.
_____, *İstanbul Esintileri* (AB-İE), 1991.
ERAY, Nazlı, *Örümceğin Kitabı* (NE-ÖK), 1998.
ESENDAL, Memduh, Şevket, *Ayaşlı ve Kiracıları*, 1983.
_____, *Vassaf Bey* (MŞE, VB), 1983.
_____, *Miras* (MŞE-M), 1988.
GÜNTEKİN, Reşat Nuri, *Yaprak Dökümü* (RNG-YD), 1930.
GÜRPINAR, Hüseyin Rahmi, *Melek Sanmıştım Şeytani* (HRG-MŞŞ), 1943.
Halikarnas Balıkcısı, *Aganta Burina Burinata* (HB-ABB), 1946.
İŞINSU, Emine, *Canbaz* (EI-C), 1982.
İZGÜ, Muzaffer, *Devletin Malı Deniz* (Mİ-DMD), 1986.
_____, *Dandini Vatandaş Dandini* (Mİ-DVD), 1991.
KANSU, Ceyhun Atıf, *Yeni Hikâyeler / Kahvede* (OAK-YH/K), 1949.
KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, *Ankara* (YKK-A), 1981.
ORHAN Kemal, *Vukuat Var* (OK-VV), 1958.
KOCAGÖZ, Samim, *Hikâyeler / Cihan Şoförü* (SK-CŞ), 1954.
KUTLU, Ayla, *Bir Göçmen Kuştı O* (AK-BGKO), 1985.
TANPINAR, Ahmet Hamdi, *Saatleri Ayarlama Enstitüsü* (AHT-SAE), 1961.
UZUNER, Buket, *Kumral Ada-Mavi Tuna* (BU-KAMT), 2002.